

De Drachtster Turksma's

'Wij komen gauw weerom'

Er waren eens twee broers... Het klinkt als het begin van een sprookje. Maar het onheil resoneert al mee als we aan de beginzin een woord toevoegen: Er waren eens twee *Joodse* broers. Hun namen waren Izak Turksma (1852-1907) en David Turksma (1857-1938). In de tweede helft van de negentiende eeuw trokken ze vanuit Leeuwarden naar Drachten. Hier trouwden ze en werden hun kinderen geboren, acht respectievelijk vijf.

Zeven van Izaks acht kinderen – een dochter stierf op jonge leeftijd – zwierven uit over Nederland. Vijf van hen werden uit hun respectievelijke woonplaatsen Amsterdam, Utrecht en Meppel door de nazi's gedeporteerd en vermoord. Slechts twee broers overleefden de Holocaust.

Van Davids vijf kinderen overleed het oudste kind, een meisje, op heel jonge leeftijd. De daarna geboren twee zonen Mozes (1885) en Jacob (1888) bleven in Drachten wonen. Vooral over hen en hun gezinnen gaat dit artikel. Hun jongere broer Izak (1891) en zus Saartje (1894) vertrokken naar Groningen. Izak in 1939, Saartje al eerder, in 1933. Zij werd in Groningen pensionhoudster. Beiden werden door de nazi's vermoord.

■ David en Betje

David trouwde in 1883 met Betje de Vries (1852-1931). Kort daarna vestigden ze een bedrijf in de Kerkstraat, in het stuk dat haaks op de Zuiderbuurt staat. Hier kochten en verkochten ze van alles en nog wat: lompen, oude metalen, tweedehands spullen, huiden van koeien, kalveren, kleinvee en mollen. Betje opende ook nog een winkeltje waar allerlei zaken te koop waren: zowel, zouden we tegenwoordig zeggen, *food* als *non-food*. Ook *bakjerinders* kochten hier hun ventwaar in, om die, langs de deuren trekkend, te slijten.

Op zaterdag lag de handel stil. Dan trok het gezin naar de synagoge aan de Langewal in Gorredijk om daar de sabbat te vieren.

Toen de drie zonen, Mozes, Jacob en Izak, ouder werden, gingen ze ook in de zaak werken. Het was inmiddels een behoorlijk omvangrijk bedrijf geworden, want er werkten ook nog enkele knechten.

Nog weer verder in de tijd trokken David en Betje zich terug uit de zaak aan de Kerkstraat. Ze gingen, waarschijnlijk in 1922, op Oudeweg 11 wonen, waar Betje een galanterie-winkeltje opzette. Naderhand nam Jacob dat over.

■ Mozes en Betje

Mozes – de oudste zoon van David – trouwde op 19 juni 1920 met Betje Benninga (1885). In 1921 werd hun enige kind geboren: dochter Dora Jacoba, roepnaam Door(tje). Ze woonden op Moleneind NZ 69.

Een vroegere buurjongen, Gerard Sytsema (1921), schreef ons over het gezin:

'[...] Mijn geboortehuis stond aan het

Moleneind, even voorbij het toenmalige gemeentehuis, recht tegenover de tabaksfabriek van Comello. Mijn ouders hadden daar een timmer-/aannemersbedrijf. Het was een dubbel woonhuis. [...] De andere helft ervan is een aantal jaren bewoond door de familie Turksma, vader, moeder en dochter Doortje. Dat was, meen ik, in de dertiger jaren. Wij hadden aan de familie Turksma fijne burens, zeer behulpzaam, in het bijzonder mevrouw Turksma. Zij heeft heel veel betekend voor *ús mem*, die in die tijd ernstig ziek was. Doortje was een leeftijd- en klasgenoot van mij. We zaten op de lagere school aan de Bopperein, tegenover het toenmalige Earmhûs. [...]

Na het overlijden van zijn ouders vertrok Sytsema begin 1937 uit Drachten. Rond diezelfde tijd verhuisden Mozes en Betje Turksma met dochter Doortje naar Stationsweg 113.

■ Doortje

Op een artikel in de *Leeuwarder Courant* van 12 november 1979 reageerde mevrouw Dorenbos uit Leeuwarden met een foto van Doortje. Ze schreef erbij: 'Ik heb Door leren kennen in 1938 op de K. en O.-cursus in Drachten en we waren tot haar deportatie de beste vriendinnen. Ik zal Door en haar ouders nooit vergeten. Bijgaande foto is een van de laatste,

zo niet de laatste die van haar gemaakt is. Ik heb hem zelf genomen, voor het huis aan de Stationsweg waar ze toen met haar ouders woonde. Het was voorjaar 1941.'

In 1968 vertelde mevrouw De Jong van de Noordkade bij deze foto, die groot op het voorkaft staat: 'Ik tsjinne by de Turksma's en dêrom wit ik krekt wat se hjir dogge. Se binne oan't fellesaltsjen. Mar de poaten moasten der ek ôf, mei in hiel skerp mes waard dat dien. Dêrfoar wie de slypstien nedich, rjochts. Der gong by it bedriuw hiel wat om. Earst brûkten se in pear lege hûzen as pakhûs, maar letter ha se der nij byboud. It wie dêr o sa netsjes en skjin.'

Op de foto van omstreeks 1913, zittend van links naar rechts: Gaatse de Jong, Pieter de Jong ('Pieter Soldaat'), Johannes van der Terp. Staand: Izak Turksma, een onbekende (met een handvol zout), David Turksma, Jacob Turksma, Mozes Turksma en achteraan iemand die mevrouw De Jong niet anders kende dan als 'De Griek'.

■ Nooit vergeten...

Op aanraden en met hulp van wijlen Roelof Vermeulen besloot ik onder te duiken, een in die fase van de bezettingsjaren (september 1942) zeer ongewisse onderneming. Niemand, ook mijn ouders niet, mocht daar iets van weten, maar de avond voor ik ging besloot ik de Turksma's gedag te zeggen. Vader Mozes was al via Westerbork naar het Oosten gedeporteerd. Doortje kende ik van dansschool Vergonet, geloof ik.

Nooit zal ik dat afscheidsbezoek vergeten. De straatverlichting mocht al niet meer branden, de huizen waren allemaal verduisterd en in het donker belde ik op de Stationsweg bij huize Turksma aan. Geen reactie. Langer bellen. Geen reactie. Weer bellen. Toen, na een poosje, ging het kleine raampje in de voordeur op een kiertje open en zag ik het bleke gezicht van moeder Betje. Toen ik binnen was, bleek hoe Doortje en haar moeder waren geschrokken. Want wie belde na achten nog bij hen aan...? Ik vertelde de reden van mijn komst en opperde dat het voor hen misschien ook wel verstandig zou zijn om...

Maar mevrouw Turksma onderbrak mij en zei dat ze andere mensen niet in gevaar wilde brengen, dat het wel wat mee zou vallen, dat ze van haar man bericht had gekregen dat hij vanuit Westerbork naar het Oosten gestuurd zou worden om daar te werken... en als ze goed zouden werken ook wel goed behandeld zouden worden: 'Dat leauwe jo dochs ek wol, Roel?' Ik wenste hun het beste en zij deden het mij. Vlak voordat ik wegging haalde mevrouw Turksma nog een zakje met een vijftal gevulde koeken uit de kast en gaf die mij mee; voor onderweg.

De geschiedenis is verder bekend. Na de oorlog wist ik dat de Turksma's Drachten nooit terug zouden zien.

Roel Oostra – Pluskrant 1989

■ Het lot van het gezin Mozes Turksma

Vader Mozes kwam via een Joods werkkamp in Westerbork terecht. Op 31 augustus 1942 werd hij op transport gesteld naar Auschwitz. Direct na aankomst werd hij hier op 3 september 1942 vermoord.

Dochter Doortje werd op 12 november 1942 naar Westerbork gedeporteerd. Op 20 november 1942 werd zij op transport gesteld naar Auschwitz. Direct na aankomst werd zij hier op 23 november 1942 vermoord.

Moeder Betje werd op 11 maart 1943 naar Westerbork gedeporteerd. Op 11 mei 1943 werd zij op transport gesteld naar Sobibor. Direct na aankomst werd zij hier op 14 mei 1943 vermoord.

■ **Jacob en Rozette**
Jacob – de tweede zoon van David – trouwde op 7 juni 1922 met Rozette Benninga (1886), zuster van schoonzus Betje. Het echtpaar ging in Jacobs ouderlijk huis – Kerkstraat 3 – wonen. Ze kregen drie kinderen: Betsie (1923), David (1925) en Simon (1927).

■ **Betje Turksma en Noach Simon Mok**

Drachten, 11 september 1923. In het gezin van Jacob en Rozette Turksma wordt hun eerste kind, een dochter, geboren: Betsie (roepnaam Betje). Betje groeit in Drachten op tot een mooie jonge vrouw. Haar foto staat op het voorkaft van het magazine van mei 2015. Haarlem, 29 juli 1942. Noach Simon Mok (21 augustus 1915) trouwt met Betje Turksma.

Sobibor, 9 juli 1943. Noach en Betje Mok worden door de Nazi's vermoord. De notariële akte legt het klinisch vast: '[...] zonder dat men weet, wie hunner het eerst is overleden'. Hun huwelijk is nog geen jaar oud. Drachten, mei 1985. Het streekmuseum *It Bleekerhûs* heeft een tentoonstelling ingericht over de lotgevallen van de Joodse families Turksma. De titel is: *Daar word je stil van*. Dat geldt, ook al zijn we inmiddels weer ruim dertig jaar verder, nog steeds, onverkort.

■ **David en Simon**

De broers hadden beide een goed stel hersens. Ze gingen dan ook naar de Rijks HBS. Maar vanaf 9 januari 1942 was het Joden verboden om openbaar onderwijs te volgen. David en Simon gingen daarom met de tram naar Leeuwarden om daar lessen aan een Joodse school voor hoger onderwijs te volgen.

Als oudste zoon moest David zich als eerste melden bij de Duitse bezetter. Via Westerbork werd hij naar Duitsland gedeporteerd. Aan de achtergeblevenen werden onderduikadressen aangeboden, maar ze gingen daar niet op in. Ze wilden andere mensen niet in gevaar brengen en ze bleven op hereniging hopen. Die hoop was ijdel. Bij hun deportatie was David al niet meer in leven.

■ **Simons briefkaart**

18 maart 1943. Op het postkantoor in Groningen wordt een briefkaart – met een verhaal – afgestempeld. De briefkaart, geadresseerd aan de familie Heida in Beetsterzwaag, is namelijk tussen Veenwouden en Groningen geschreven, uit de trein gegooid en door een voorbijganger gepost. De afzender is Simon Turksma, 16 jaar oud, telg uit een Joodse familie in Drachten. Hij is de jongste broer van Betje Turksma. Hun oudste broer – David – is al eerder gedeporteerd (en op 28 februari 1943 in Auschwitz vermoord, maar daarvan is de rest van het gezin onwetend). Maar nu is ook hij, Simon, met zijn ouders op weg naar kamp Westerbork. Nog vol goede moed, hij schrijft onder meer: 'Hou jullie je goed want nog eventjes, dan is de ellende over.' De laatste zin luidt: 'We gaan nu richting Westerbork en dan in de vreemde, maar we komen spoedig weerom.' Het zal nooit gebeuren. Ze vinden alle drie de dood in Sobibor, geslachtoffer, zoals zovelen met hen, voor een perverse ideologie.

■ **Het lot van het gezin Jacob Turksma**

David, de oudste zoon, werd op 12 november 1942 naar Westerbork gedeporteerd. Op 20 november 1942 werd hij op transport gesteld naar Auschwitz. Hier werd hij op 28 februari 1943 vermoord.

Vader Jacob, moeder Rozette en Simon werden op 11 maart 1943 naar Westerbork gedeporteerd. Op 11 mei 1943 werden zij op transport gesteld naar Sobibor. Direct na aankomst werden zij hier op 14 mei 1943 vermoord.

Dochter Betje werd op 20 juni 1943 naar Westerbork gedeporteerd. Op 6 juli 1943 werd zij op transport gesteld naar Sobibor. Direct na aankomst werd zij hier op 9 juli 1943 vermoord. (Zie ook kader links.)

■ **Zachor, 'al tijskach**

Het is een veelzeggend en schrijnend document, de op 12 november 1942 door burgemeester Hopperus Buma aan de Staatsraad in Leeuwarden geschreven brief. In ambtelijke taal legt hij zakelijk het vreselijke lot van acht medeburgers 'van Joodschen bloede' vast. Ze zijn 's avonds laat opgepakt en vervolgens 's morgens vroeg uitgeleverd aan de Sicherheitspolizei in Leeuwarden. Alsof de actie het daglicht niet kon verdragen. Trouwens, dat wás ook zo. En, natuurlijk, bovendien wel zo eenvoudig, buiten het zicht van – misschien wel protesterende – dorpsgenoten. De namen in de brief herkennen we. In de afgelopen twee jaar hebben we in zeven edities van ons blad stilgestaan bij hun lot: De Joodse gezinnen Turksma (van Mozes respectievelijk David), Van Leer en Zilverberg. Ook aan de Drachtster Roma-familie Mirosh,

■ **Stroffelstienen**

Op 20 oktober 2017 zullen we *Stroffelstiennen* plaatsen voor de gezinnen van Mozes Turksma en Jacob Turksma uit dit artikel. Ook voor het gezin van weduwe Veronica van Leer leggen we die dag voor hun voormalige woning aan de Noordkade 106 in Drachten stenen. Voor de drie families samen gaat het om twaalf Stroffelstiennen. Op pagina 35 vindt u meer informatie over deze plechtigheden.

■ **Bronnen**

- Herinneringscentrum Kamp Westerbork – Guido Abuys.
- Graaf, Douwe de, *Drachten – mensen door de tijd* (Kollum 2008).
- www.joodsmonument.nl.
- www.beeldbankgroningen.nl.
- Gemeentearchief Smallingerland – de heren P. Leising en A. Veenstra.
- Archief Smelne's Erfskip.

GEMEENTE-POLITIE SMALLINGERLAND

VOLG.N.
KLASSE.N. -1.755.

DRACHTEN, DEN 12 November 1942
TELEF. Nr. 218.
NA AUTOMATISERING 2200.

ONDERWERP:

Arrestatie van Joden.

BIJLAGE

Hierbij heb ik de eer U HoogEdelGestrange beleeft te berichten, dat in den avond van Woensdag 11 November 1942, te 22.00 uur, zulks naar aanleiding van een door mij van den Heer Procureur-Generaal, Fgd. Gew. Directeur van Politie te Leeuwarden ontvangen telegram, op last van de Sicherheitspolizei te Leeuwarden zijn aangehouden de navolgende personen van Joodschen bloede:

1. DAVID JULIUS TURKSMA, geboren te Drachten, 19 Mei 1925 zonder beroep, wonende te DRACHTEN, Kerkstraat No. 3.
2. DORA JACOBA TURKSMA, geboren te Drachten, 20 April 1921, zonder beroep, wonende te DRACHTEN, Stationsweg No. 113.
3. ANNA ZILVERBERG, geboren 5 Maart 1921 te Garijp, zonder beroep, wonende te DRACHTEN, Beter Wonen No. 19.
4. SAANTJE ZILVERBERG, geboren te Leeuwarden op 19 November 1926, zonder beroep, wonende te DRACHTEN, Beter Wonen No. 19.
5. VERONICA ESJE ZWARTS, geboren te Raalte op 5 Augustus 1900, zonder beroep, Weduwe van J. van Leer, wonende te DRACHTEN, Noordkade 106.
6. MOZES VAN LEER, geboren op 20 Augustus 1927 te Drachten, sigarenringer, wonende te DRACHTEN, Noordkade No. 106.
7. DINA VAN LEER, geboren te Drachten, 9 Juni 1932, zonder beroep, wonende te DRACHTEN, Noordkade No. 106.
8. VROUWJE VAN LEER, geboren te Drachten, 8 November 1928 zonder beroep, wonende te DRACHTEN, Noordkade No. 106.

Bedoelde personen zijn hedenmorgen, Donderdag 12 November 1942 te 5.50 uur overgebracht naar Leeuwarden en ter beschikking gesteld van de Sicherheitspolizei voornoemd.

De Burgemeester van Smallingerland,

AAN den Heer Staatsraad i.b.d.
Commissaris der Provincie FRIESLAND
te
L E E U W A R D E N .

die eveneens veel leed ondervond van de nazi-terreur, wijdden we een artikel.

In Drachten bleef slechts één Joods gezin (echtpaar, drie kinderen) gespaard, dat van gemeentesecretaris Sander Israëls, Burgemeester Wuiteweg 67. Weliswaar raakten ze, net als de andere Joodse burgers, in juni 1942 hun fietsen ('3 heerenrijwielen en 1 tandem') kwijt, maar niet hun leven: ze overleefden concentratiekamp Theresienstadt.

Het Hebreeuwse *Zachor, 'al tijskach* – gedenk, en vergeet niet – is een oproep aan ons. Om iets van die oproep tastbaar, zichtbaar in te vullen, plaatsen we *Stroffelstiennen*. Het is, zeker in deze tijd, misschien niet meer dan een druppel op een gloeiende plaat. Maar toch, en juist in deze tijd, zouden veel van zulke druppels een stroom, een beweging ten goede op gang kunnen brengen. ■